

Příprava na 12. 1. 87 (event. později) - Odpovědnost a svědomí

87-001 - 87-003

12. 1.

Důvod, proč tato dvě témata pojednáme spolu, je historický. (Podle Pichta:)¹ v němčině původně šlo o termín právní, vyskytuje se v pozdním středověku ve smyslu „odpovídati se před soudem“ - německy „verantworten“. Tak tomu bylo už u Římanů (*respondere* - k soudu se dostaviti - Cicero: *citatus accusator non respondit, non adfuit*; proto též: zodpovídati se). (Česky: opověď, opovědník.)

Picht zdůrazňuje, že Římané neaplikovali tento pojem na etiku. Myšlenka, že by se člověk měl odpovídat také za své morální jednání, nebo dokonce za svůj vnitřní (niterný) život, jim byla neznámá a vzdálená. Teprve v pozdním středověku bylo onoho právního pojmu metaforicky užíváno pro situaci, v níž se člověk měl ospravedlnit před soudnou stolicí boží.

Tak došlo nejprve k tomu, že lidská odpovědnost dostala svou eschatologickou dimenzi, která na stupních jednotlivých odpovědností dostala místo hierarchické špičky, vrcholu: odpovědnost před nejvyšší instancí. Novověká filosofie přesunula ve své interpretaci eschatologickou perspektivu do centra subjektivity a za nejvyšší instanci, před níž se člověk má odpovídat, prohlásila jeho vlastní svědomí.

Tak dochází k proměně odpovědnosti před Bohem k odpovědnosti před sebou, čímž se člověk jakoby zdvojuje: stává se zároveň obžalovaným i soudcem, sám sebe obviňuje, soudí a případně osvobozuje, eventuálně zatracuje. Tím je však člověk jakožto subjekt *de facto* vykázán či promítnut ven ze světa a mimo svět, v němž se právě měl ve svém myšlení a konání prokázat jako odpovědný.

Obrovská nesnáz a zároveň specificky moderní nebezpečí spočívá v tom, že s tímto „mimosvětým“ „JÁ“ jakožto subjektem se může pohodlně ztotožnit každý, a to zcela bez souvislosti s úrovní svého myšlení, své kultivovanosti a své mravní citlivosti. Každý může v nejbanálnějších souvislostech napodobit velikány ducha a odvolat se na své svědomí. A protože hlas jeho svědomí nemůže nikdo zvenčí kontrolovat, může se na „svědomí“ odvolávat i ten, kdo žádné nemá nebo jemuž se žádné neozývá. Uvedená nesnáz a nebezpečí však nemohou být dostatečným argumentem proti „svědomí“ jakožto mravní instanci. Ve všech oborech lidské činnosti jsou mistři a fušéři, a nepovažujeme to za námitku proti oněm činnostem (dovednostem, uměním, mistrovství). Kdo nemá sluch, nemá co mluvit do hudby a zpěvu; kdo nemá smysl pro jazyk, nemá co

¹ Srv. G. Picht, *Der Begriff der Verantwortung* [1967], in: *týž, Wahrheit – Vernunft – Verantwortung*, Philosophische Studien, Stuttgart 1969, str. 318–342. – Pozn. red.

mluvit do poezie; kdo není dost intelektuálně nadaný, nemůže se plést do vědy, do filosofie atd. A kdo nemá základní vnímavost pro mravní situace a problémy, nemůže být brán vážně jako etik-teoretik.

Historika („anekdota“) o Schelerovi (podle Patočky). Příklad Šaldy – kritik a tvůrce (básník, dramatik). Rozdíl mezi vnímavostí, citlivostí, senzoriem, smyslem pro krásu, mravnost atd. – a mezi dovedností, tj. schopností se onou citlivostí a porozuměním při tvorbě a konání prakticky řídit, aniž se zanedbají všechny ostatní nezbytné ohledy. Rozdíl mezi svědomím jako senzoriem a mezi mravností jako uskutečněnou odpovědností. Subjektivní stránka skutečného napětí mezi tím, co jest a co má být. Svědomí jako vědomí tohoto napětí. (Ne toho, co „má být“.)

Analýza Řím. 7, zvl. v. 7 a potom 15–16 a 18. „Chtění hotové mám“ – „toho, což činím, neoblubuji“, „což v nenávisti mám, to činím“. V našem pojetí je vůle blíž činění, jednání. Rozpor mezi vůlí (chtěním) a jednáním se nám posunul do rozporu mezi vědomím, co by se mělo udělat, a nechutí, nevůli, nechtěním to udělat. Svědomí se tak dostává do napětí a rozporu s naším chtěním nebo nechtěním (nejenom s našimi činy). Ne tedy rozpor mezi vědomím a jednáním, nýbrž uvnitř samotného vědomí. Fenomén falešného vědomí (a falešné odpovědnosti).

Bonhoefferova kritika Barthova „Offenbarungspositivismu“ – souvisí s Pavlem: „hříchu jsem nepoznal, než skrze zákon“ (7). K mravní situaci náleží subjektivně rozpaky, nerozhodnost v důsledku neprůhlednosti (selhání až na druhém místě), bezradnost. Svědomí se neozývá jen jako Sókratovo daimonion – proti tomu, co člověk dělá nebo chce udělat –, ale také jako zesílené vědomí bezradnosti, ale se specifickou ingrediencí: s nadějným očekáváním, tedy jako otevřenost.

Omyly a předsudky, zakódované v jazyku. Vztah mezi rozhodnutím a dvojitou otevřeností, jednak situace, jednak vůči situaci. V němčině: situace je „geschlossen“, dokud se naším rozhodnutím – Entschließen – nestává otevřenou – erschlossen. Rozhodnutí tedy otvírá, tj. nabourává uzavřenost situace. Už Heidegger ukazuje, jak to neseďí, a zdůrazňuje otevřenost situace samotné, vůči níž se teprve otvírá člověk. Heidegger ovšem nemluví o situaci, nýbrž o otevřenosti světa.

Fenoménu svědomí se však musíme přiblížit odjinud, pochopit jej v docela jiném kontextu a na základě jinak strukturovaného přístupu. V NZ je s jedinou výjimkou řecký termín pro kralický ekvivalent „svědomí“ SYNEIDÉISIS (onou výjimkou je SYNÉTĚIA). EIDOS je podoba, SYNEIDÉISIS je tedy vlastně připodobnění. Navazující na tuto konotaci, můžeme svědomí chápat jako tu část (složku, tendenci apod.) vědomí, která se připodobňuje, tj. bere na sebe podobu oslovení ryzí

nepředmětnosti. Kdybychom ono nepředmětné oslovení (výzvu) chápali jako „posla“ (ANGELOS), pak svědomí se nám stává „spoluposlem“ (SYNANGELOS), tj. jako by se nám odcizovalo a dalo se k dispozici oné výzvě, takže by představovalo onu výzvu, ale naším vědomím „uvědoměnou“, tj. přijatou a dešifrovanou.

Tak se nám fenomén svědomí překrývá z větší části s fenoménem – či spíše dosud pouze myšlenkovou konstrukcí! – ekstatického momentu reflexe. Zatímco jsme dosud budovali své pojetí reflexe na poněkud nezajištěném slovním rozboru (odstup, přístup a co je mezi tím), nyní můžeme ne-li identifikovat, tedy alespoň sblížit a konfrontovat interpretační konstrukci s určitou zkušeností, a navíc tuto zkušenost přesněji myšlenkově uchopit za pomoci oné konstrukce.

Mravní situace nemůže být redukována na pouhou danost, neboť ani subjekt situace není pouhou daností ani „ti druzí“ nejsou pouhou daností, a zejména „to čtvrté“ není a nemůže být pojato jako danost ani ztotožněno nebo úzce spojováno se žádnou daností (formulací příkazu, zákona apod. – to proti Pavlovi!). Proto sama mravní situace je vždy otevřena a my jako její subjekty v ní nikdy nejsme uzavřeni, uzamčeni. Naší odpovědí však nemůže být jen otevřenost vůči této situaci a její otevřenosti (Heidegger), nýbrž otevřenost vůči tomu, co každou situaci otvírá, a to je nepředmětná výzva, jíž jsme osobně a bez prostřednictví druhých i institucí vystavení jako čemusi oslovujícímu. Odtud svědomí jako osobní instance.